

szemle

Krónika 1956*

A *Krónika 1956* című kötet készítői többre vállalkoztak annál, hogy „csupán” a forradalom eseményeit, az azokhoz „szervesen kapcsolódó” előző hónapok politikai történéseit vegyék számba – noha, természetesen, a kötet elején még szigorúan követett, a krónikákra utaló szokásos szerkesztési gyakorlat az események „sűrűsödésével” felbomlik. Egyrészt mivel az előzmények 1956. január 1-jénél messzebbre nyúlnak a múltba, a kötet szerzői gyakran komplett tanulmányokban mutatják be egy-egy kérdés 1945 utáni történetét. Másrészt foglalkoznak a társadalmi élet, a kultúra, a sport, a gazdaság, a hétköznapi történéseivel is. Mindezek eredményeként a munka 1945 és 1956 közötti magyar történeti enciklopédiaként is használható.

A kötet első képén az 1956-os évet köszöntő, utcán mulatozó emberek láthatók, az utolsó pedig („Szovjet harckocsi a Szabadság híd pesti hídfőjénél”) az esztendő decemberét idézi. Mindkét kép a mindennapokat mutatja, noha rajtuk az „átlagos” szereplők az esztendő két különleges napját élik. Ezzel a megoldással a szerkesztők mindennél jobban szemléltetik, hogy Magyarország számára az 1956-os esztendő úgy indult, mint minden év: vidáman, a jobb és szebb jövő reményében. Az utolsó képen a Nagyvásárcsarnok előtt a megszerzett fenyővel gyorsan és rémülten hazafelé igyekvő férj és feleség képe pedig a kitartást jelképezi. Azt, hogy a körülmények ellenére – ilyen a háttérben fenyegetően strázsáló orosz tank – megünneplik a karácsonyt, mint addig is szokták.

* *Krónika 1956*. Főszerk.: IZSÁK Lajos. Szerk.: STEMLER Gyula. Írták: BARÁTH Magdolna–FEITL István–IZSÁK Lajos–PALASIK Mária–STEMLER Gyula–VARGA Zsuzsanna. Kossuth Kiadó, Tekintet Alapítvány, Budapest, 2006. 256 p.

Ez a keret a kötet talán legnagyobb értékét jelzi. Az alkotók a politikatörténetet az 1956-os mindennapok emlékezetével elegyítették. Egyértelművé válik, hogy a „kisemberek” a világtörténelmet formáló időkben, még ha résztvevői, netán főszereplői is a történeseknek, mindig „magánemberek” is, akik élnek, szórakoznak, tanulnak és vásárolnak. Ugyanezt, de részben másként mutatja a kötet egyik első „híre”: az, hogy az eszterdő természeti katasztrófával kezdődött Magyarországon (10.). Hiszen 1956 a halálos áldozatokat követelő dunaharaszti földrengést túlélők számára minden bizonnyal nemcsak a forradalom, hanem a nagy földrengés éve is volt. A krónika műfajának előnye tehát már itt megjelenik, hiszen a kötet érzékelteti, hogy 1956 nem pusztán a politikáról, a forradalomról szól.

Az első hónap krónikája meglepő, eklektikus világot mutat. A szerkesztők egyrészt sok mindent ábrázolnak a történelmi-társadalmi környezetből, másrészt felidézik a propagandisztikus eseményeket, történeket, és ezzel felvillantanak valamit a diktatúra szörnyősége és a mindennapok élhetősége közötti ellentétből. A *Krónikából* egyrészt egy békés ország képe rajzolódik ki: esküt tesznek az olimpikonok, 50%-os vasúti kedvezménnyel lehet utazni a budapesti képzőművészeti hetek eseményeire, gyerekek szánkóznak, új gyógyszertár nyílik a XIII. kerületben. Egy másik oldalon pedig a Pénzügyőr Zenekar öt éves tiszteletére adott koncertjéről szerezhetünk tudomást, továbbá arról olvashatunk, hogy hosszú évek tiltása után bemutatták Illyés Gyula *Dózsa György* című drámáját. (12–13.) Ha tehát figyelmesen lapozgatjuk a kötetet, akkor kitűnik, hogy a szerkesztők az idillikusnak tűnő összeállításba is „becsempészték” a politika hétköznapi történéseit. És még talán ennél többet mond erről az időszakról például a „személyes érdekltség elvének alkalmazása a szocializmus építésében” címmel az MDP akadémáján tartott előadás. Mintha (már?) a szocializmus valamiféle megjavításáról lenne szó.

Természetesen az eseménynaptár napról napra követi a belpolitikai és a külpolitikai történések kronológiáját. Megtudhatjuk, mi történt az adott időszakban, milyen fontosabb politikai események zajlottak, milyen kormányzati döntések születtek, és mindeközben a világpolitikában melyek voltak az éppen legfontosabb történések. A „kronológiában” található szövegek hírijellegűek: lényegretörők, rövidke és informatívak, itt-ott a távirati irodák tudósításaira hasonlítanak. A kronológia mellett a hírekhez kapcsolódó képek, plakátok, meghívók, a sporteseményekről összefoglalók, a kulturális eseményeket bemutató cikkek találhatóak. Az oldalak szerkezete az újságokéhoz hasonló, ahol leadak hívják fel a

figyelmet a tartalomra, amelyet képek egészítenek ki. Egy-egy fontosabb témában ismeretbővítő összefoglalók gazdagítják a kötet anyagát, mint egy vezércikként, oknyomozó írásként illeszkedve „sajtótermékünkbe”. Ezen belső (kronológia nélküli) oldalak száma ösztől (ahogyan a történelmi események felpörögtek) növekedni kezd, és a forradalom idején egy-egy napról lényegében tudományos megalapozottságú napilapot kapunk.

Egy-egy ismeretterjesztő-elemző cikkbe nemcsak az események és azok elemzése került, hanem (mint említettem) akár évtizedekre visszanyúló történelmi áttekintés is. Ilyen eszmefuttatást olvashatunk akkor, amikor például egy esemény meg nem történtéről van szó. A korszak megértéséhez hozzá tartozik ugyanis annak bemutatása is, hogy miért nem volt megemlékezés 1956. február elsején a második magyar köztársaság kikiáltásának tizedik évfordulójáról. A kötet szerzői megragadják az alkalmat, hogy röviden ismertessék a második köztársaság működését, alkotmányjogi berendezkedését, ezzel mintegy előrevetítve, hogy az ősz folyamán a forradalom résztvevői hol kereshették egy leendő társadalmi-állami berendezkedés gyökereit.

Ugyanílyen történelmi áttekintést olvashatunk a Rajk-perről – a kezdetektől egészen a rehabilitációig. Ráadásul a könyv szerzői nem elégedtek meg az elemzéssel: például a Rajkékkal szembeni hangulatot 1949-es *Ludas Matyi*-karikatúrákkal teszik még átértezhetőbbé.

És nem csupán a politikatörténet iránt érdeklődők kaphatnak egy-egy témáról ilyen átfogó képet, hanem mondjuk azok is, akik a hazai televíziózás 1956-os állapota iránt érdeklődnek. Ez esetben is a kezdetektől, 1953-tól indul az írás, és 1958 márciusáig ismerteti a történetet, amikor elindult az állandó kísérleti televíziós adás. És mivel 1956-hoz egyértelműen kapcsolódik, így az összefoglalóban azt is említik, hogy az első élő közvetítés az 1957-es május elsejéről történt.

A kötet elemző cikkeiből átfogó képet kaphatunk továbbá az ötvenes években kialakuló gazdasági káoszról, arról, hogy 1956-ra a gazdaságban strukturális és vezetési válság alakult ki. Emellett nélkülözhetetlen elemzéseket olvashatunk azokról a külföldi eseményekről, amelyek a forradalom előzményeinek tekinthetők. Így például megismerhetjük az SZKP XX. kongresszusán történeteket és azok következményeit. Külön elemzés készült a szovjetunióbeli események magyarországi hatásairól.

A történelmi előzmények felidézésében mindenképpen rekorder a *Vége a Ratkó-korszaknak* című írás, amely a terhességmegszakítás magyarországi történetének áttekintését 1878-ban kezdi (54.). Ezzel ellentétesen a krónika az 1956-os évtől legtávolabbra a Budai Vár rekonstrukciójáról írott cikkében tekint, ahol a nyolcvanas évek végéig követik a folya-

matot (62.). Ezek az írások bizonyítják, hogy nem statikus, hanem dinamikus a könyv készítőinek történelemszemlélete.

A kötetre jellemző továbbá, hogy mindazt megmutatja, amit a korszak embere érezhetett. Egyrészt láthatjuk, hogy melyek voltak a politikai válság-változásokényszer érezhető jelei, ugyanakkor érzékelhetjük mindannak a totalitárius propagandának az eredményeit, amely állandóan a szocialista fejlődés eredményeit sulykolta az emberekbe, amely a növekvő jólétről tudósított szakadatlanul. Itt említhetjük azokat a forrásokat, amelyek a társadalmi hangulatot voltak hivatottak éreztetni az ország vezetőivel. Ezekből a titkosrendőrségi jelentésekből megtudható, hogy már az 1956-os esztendő elején olyan hírek terjedtek az országban, hogy Rákosi le akart mondani, vagy hogy Farkas Mihályt letartóztatták a Szovjetunióban. A jelentések szerint arról viccelődtek az emberek, hogy a XX. kongresszus után meghalt Sztálin, majd Gottwald, vajon ki lesz a következő? A mindennapi életről és a még mindig működő elnyomó rendszer (tehetetlenségből is adódó) működéséről adnak tanúbizonyságot azok az összeállítások, amelyekből megtudjuk, hogy az emberek mi mindenhez és mennyiért juthattak hozzá egy-egy központilag elrendelt, hangulatjavító árleszállításon. Természetesen a diktatúra apparátusa mindennek hatásait szigorúan kontrollálta: „feldolgozta” az emberek elégedettségi szintjét, az eladók viselkedését és a hiánycikkek listáját (43.). Az elnyomó rendszer az egyházakat ugyancsak érintette, hiszen a jelentésekben azt is „megörökítették”, hogy hányan vesznek részt az egyházi eseményeken, különösképpen a munkáskerületekben. És arról is készültek beszámolók, ha a papok prédikációjukban esetleg azt találták mondani: „imádkozunk, hogy megérjünk jobb napokat, mert a mai élet küzdelmes és nehéz”. A rendszer tehetetlenségét jelzi, hogy mindezeknek, ellentétben a korábbiakkal, nem volt következményük. (47.) Az enyhülés jeleként értelmezhető a *Bezárt ország* című cikkben a turizmus korabeli állapotáról írottak, miszerint 1956-ban „már” 1000 fő részére lehetőség nyílt ausztriai vagy jugoszláviai utazásra is. (45.)

A kötet az év első fele kapcsán lényegesen többet foglalkozik Rákosi tevékenységével, helyzetével, mint az esztendő főszereplőjével, Nagy Imrével – az ő 1956 előtti szerepéről, akár első miniszterelnökségéről, akár „földosztó” miniszteri szerepéről, pártellenzéki voltáról talán még ennél is többet lehetett volna írni. Igen részletesen beszámolnak viszont Nagy Imre hatvanadik születésnapjáról, ami szerintem szimbolikus értelemben a „belépője” volt az 1956-os év történelmi színpadára (56.).

A nyári hónapokat áttekintve, közeledve a forradalom napjához, szőrik 1956 közvetlen nemzetközi előzményéről, a nyári poznani munkás-

felkelésről. A szerzők ügyeltek arra, hogy minden olyan elem megjelenjen (sortüzek, tüntetések, tankok az utcán), amelyek a képi gondolkodásunkban is egyértelművé teszik az összefüggést az októberi magyarországi történésekkel. (69.) Az óbudai téglagyárban július 2-án bekövetkezett sztrájkról szóló tudósítás is bizonyítja, hogy milyen aprólékos feltáró munka és jól átgondolt szerkesztői koncepció jellemzi a könyvet. A hír bekerülése a kötetbe rávilágít, hogy a poznani eseményeknek volt valamiféle lenyomata a magyar társadalomban, hogy 1956 nyarán a munkások már nem féltek sztrájkolni, a hatalom pedig a brutális fellépés helyett engedett. (72.)

A magyar belpolitikai előzmények között részletes ismertetést, elemzést közölnek például Rajkék újratemetéséről, vagy Nagy Imre pártba történő visszavételéről. Ez ügyben részletesen kitérnek Nagy 1955 után betöltött szerepére, a szovjetek véleményére az ügyben és megismerhetjük Gerő ellenállási kísérletét. (104.)

Talán ezeknél az eseményeknél is jelentősebb az a – ha jól gondolom – kevésbé ismert tény, hogy október elején Gerő és Kádár Szuszlovval és Mikojannal Moszkvában tárgyalt. Itt a magyar pártvezetők keményebb politikát ígértek a párt ellenségeivel szemben, a szovjet fél pedig felhívta figyelmüket, hogy mivel „veszélyeztetik a szocialista tábor egységét is”, nem magyar belügyről van szó. (103.) Ez a rövid cikk magyarázhatja az olvasónak, hogy Gerő miért a kemény kéz politikáját képviselte a forradalom idején, és talán némi magyarázatot ad Kádár lépéseinek hátteréről is.

A forradalom napjaihoz érve a kötet addigi szerkezete némileg módosul. Az eleinte havi lapra emlékeztető szerkesztési gyakorlat, amelyet utóbb a „hetilapos” jelleg váltott fel, itt már kifejezetten terjedelmes napilapokat idéz. A kötet készítői egy-egy napot igen nagy terjedelemben tárgyalnak és megpróbálnak minden egyes eseményhez képeket, dokumentumokat passzítani. Az összefoglaló írásokban értelmező megállapítások is megjelennek – így például az MDP KV október 23-ai ülésén történekről írott cikk végén. Eszerint a szovjet beavatkozás késedelme és a párt döntése, amellyel az eseményeket ellenforradalminak minősítették, lehetetlenné tett bármilyen békés, a lengyel példán alapuló kibontakozást. (114.) Külön alapos összeállítást szentelnek minden egyes, az események szempontjából fontos témának: így például a *Szabad Európa Rádió üzenetei* című írásból megismerhetjük annak a kommunikációs csatornának az információit, amely a leghatékonyabban befolyásolta ezekben a napokban a közhangulatot. „Megtudjuk”, hogy a rádió adásai kezdetben kifejezetten Nagy Imre-ellenesek voltak, hogy őt „a rendszer miniszterelnöki címet viselő ügynökeként” aposztrofálták. (110.)

A kötet „történettudományos bátorságának” fokmérője a mai napig vitatott eseményekről adott ismertető, anyagok. Az első ilyen Nagy Imre október 23-án este mondott beszédéről írott összefoglaló. A kötet a beszédről rendkívül szűkszavúan emlékezik meg, nem idéz belőle, későbbi hatását – akár Nagy lépéseire – nem emeli ki. Az értékelés szerint Nagy Imre az 1953-as felfogást tudta megjeleníteni akkor a Kossuth téren, és ezzel az emberek nem voltak elégedettek. Tovább árnyalná a képet, ha bemutatnák, Nagy hogyan keveredett akkor a Parlament ablakába, az adott pillanatban mennyire lehetett tisztában az események mozgatórugóival.

Említésre méltó összefoglalót olvashatunk *A budapesti felkelőcsoportokról*. (118.) Ez messze túlmutat a magyar ismeretterjesztő irodalom utóbbi évtizedben tapasztalt heroizáló jellegén. Így például leszögezi, hogy a felkelőcsoportok tagjainak nem volt politikai, ideológiai elkötelezettségük, hanem az elkeseredettség, a kilátástalanság vitte őket az utcára, és általános szociológiai jellemzőjük a szegénység és a képzetlenség volt. A szerző rámutat egy lassan-lassan tabuvá váló tényre is: a felkelők „egy része a lumpen életmód határáról érkezett, és akadtak a csoportok tagjai között büntetett előéletűek is”. (A lumpen jelző ugyanakkor emlékeztet a kádári megtorlás ideológiájára.) Külön cikk foglalkozik a legnagyobb felkelőcsoporttal, a Corvin köziekkel. (128.) Ez elsősorban arról szól, miért lehetett kiemelt fontosságú hely a Corvin mozi környéke (a belső konfliktusokról viszont nem).

A jelentős események közül a Parlament előtti sortűzről írtak szintén alapos összefoglalót (122.). Az elemzés tárgyilagos, a legújabb kutatások eredményeiből merítve rekonstruálja a sortűz lefolyását. Külön cikk összegzi a közel 400 áldozatot követelő, ötven helyen lezajló 71 vidéki sortűz történetét (144.).

A talán legérzékenyebb téma a forradalom eseményeinek sorában a budapesti pártház ostroma. A Köztársaság téren történekről írott cikk csak a szikár tényekre szorítkozik. Nem értékeli, nem magyaráz (148.), és nem minősíti az eseményt a forradalom szegényfoltjának, noha ez bátran kimondható lenne.

A Kilián laktanya szerepéről íródott elemzésből a forradalom egyik fontos szereplőjének, Maléter Pálnak a szerepéről kaphatunk reális képet; megismerhetjük gyors előmenetelének okait is, ami szintén sok legendát eloszlat (124.).

A *Krónika* részletesen ismerteti a forradalom vidéki eseményeit, továbbá kiemelten foglalkozik a forradalom megszervező helyi igazgatási szerveinek működésével, külön hangsúlyozva azt, hogy egyik forradalmi szerv sem tartotta hosszú távúnak helyzetét (130–134.).

A forradalom eseményein túl átfogó képet ad a kötet a politikai viszonyok gyors, szinte óráról órára történő átrendeződéséről. Ennél a témakörnél a megértéshez nélkülözhetetlenek az elemzések, magyarázatok, de szerencsére ezt a szerkesztők és a szerzők is így gondolták. Különben nem értenénk meg, hogyan vette át október 28-án az irányítást a Nagy Imre-csoport, és mi volt a két bizalmi ember, Donáth Ferenc és Losonczy Géza szerepe. (135.) Nyomon követhetjük azoknak az erőviszonyoknak a változását, amelyek az átalakuló Nagy Imre-kormányok listájának összeállításánál szerepet játszottak egészen a konzervatív túlsúlytól az 1945-ös alapokon álló koalíciós jellegű kormányig. (138.) Szintén kiderül, hogy az 1950-es évek szovjet mintára bevezetett „mega”-kormány az adott szituációban működésképtelen volt, és Nagy (valamint elvtársai) ezt kihasználva szűkebb, saját embereire támaszkodó kabinetkormányzást folytatott.

A kialakulófélben lévő többpártrendszerrel is képet kaphatunk, a jelentősebb pártokról, tevékenységükről, programjukról pedig külön elemzést olvashatunk. (151.) Ebben a témakörben olvasható egy olyan megjegyzés, amely talán az egész forradalom rejtett értékelésének is tekinthető. Eszerint egyetlen politikai erő sem akart visszatérni az 1945 előtti rendszerhez, hanem az 1945–1946-os viszonyokhoz ragaszkodott.

A kötet talán egyik legnehezebb feladata annak tömör, de közérthető összefoglalása, milyen körülmények között született a Kádár János vezette ellenkormány. A szerzők a legújabb kutatási eredményekre támaszkodva számos legendát oszlatnak el Kádár „eltűnésével” kapcsolatban. Az olvasó szinte minden információt megtud a szovjet források elemzésének eredményeképpen arról az eddig kevésbé köztudott tényről, hogy Kádár moszkvai tárgyalásai első napjaiban jogos népmozgalomnak minősítette a történeteket, és a belső konszolidációt szovjet beavatkozás nélkül szeretne volna elérni. Ezen álláspontján csak Hruscsov nyomására változtatott és fogadta el a szovjet beavatkozás szentesítőjének szerepét. (162.)

A *Krónika* utolsó része a Kádár-rendszer stabilizálódásának első heiteit és a forradalom utóvédharcait mutatja be a már korábban is kiemelt részletességgel és tárgyilagossággal.

Az írásokból kiderül, hogy kezdetben, míg a hatalom nem volt teljesen a birtokukban, Kádárék a forradalom „vívmányaiból” látszólag többet próbáltak megőrizni. Így például béremelést rendeltek el, március 15-ét nemzeti ünnepé tették, az orosz nyelv kötelező tanítását eltörölték, a Kossuth-címert avatták az ország jelképévé, vagy éppen kormányhatározatban ismerték el és szabályozták a munkástanácsok működését. (172., 181.) A helyzet képlékenységét a könyv alkotói – minden

elemzésnél hatékonyabb módon – egy forrásközléssel szemléltetik. Közlik azt a cikket, amelyet az új pártlap, a *Népszabadság* október 23-a egyhónapos „jubileuma” alkalmából közölt, és amelyben „hősként” emlékeznek a forradalmárookra, akik felléptek a „Rákosi–Gerő-klikk bűnei” ellen, továbbá a forradalom céljaiért, azaz az igazi munkáshatalomért, a szocializmusért, az ország függetlenségéért. (189.)

A kötet utolsó lapjairól megtudhatjuk, hogy a szovjetek miképpen gyakoroltak nyomást az új magyar vezetésre a keményebb fellépés érdekében. (192.) Ehhez kapcsolódik egy már-már a kötet kereteit feszegető, tudományos igényű forráselemzés Kádár nyilvános szerepléseinek tartalma alapján arról, hogy hogyan vált Kádár és a pártvezetés számára forradalomból ellenforradalommá az eseménysorozat. (194.)

A kötet készítőinek legnehezebb feladata az év és krónikája lezárása. Ők ezt egy rövid utószóval oldották meg. (215.) Bár e kitűnő kötet kereteit minden bizonnyal szétfeszítette volna, talán többet is lehetett volna írni '56 főszereplőinek további sorsáról, az esztendő későbbi évtizedek történetére gyakorolt hatásáról.

A *Krónika 1956* című kiadvány hosszú idő óta az egyik legalaposabb, leginformatívabb kötet, amely 1956-ról megjelent. A forradalommal és szabadságharccal kapcsolatban mindenképp újszerű feldolgozás módja merész kezdeményezés volt. Ez a merészség, újító szándék igazi értéket eredményezett, amelyet remélhetőleg hasonló és ilyen magas színvonalú kötetek követnek a magyar történelem más eseményeiről is.

Szajda Szilárd